

KRIVÁNIK DÁNIEL

Lényeglátó realizmus. Bevezető gondolatok Carl Friedrich von Weizsäckernek a világbéke-elvről tartott előadásához^[1]

Bár Carl Friedrich von Weizsäckert (1912. június 28. – 2007. április 28.) a XX. század nemzetközileg egyik legelismertebb német gondolkodójaként tartják számon, idehaza mindmáig csak mérsékelt hírnévnek örvend. A fizikus-filozófus (német nyelvterületen egyáltalán nem ritka szakpárosítás) és békekutató rendkívül széles, természet-, szellem- és társadalomtudományos spektrumot lefedő monumentális életművéből magyarul mindössze két vékony kötetnyi szemelvény látott napvilágot még a '80-as években, *Válogatott tanulmányok*,^[2] valamint *A német tita-nizmus*^[3] címmel.

Weizsäcker neve hazánkban talán a fizikusok és a természettudományok iránt érdeklődők számára csenghet ismerősebben: a Max Planck-érdemérmes tudós egyebek mellett Hans Bethe-vel egyidőben, de tőle függetlenül dolgozta ki a Nap energiatermelésére magyarázatot adó magfúzió elméletét (Bethe-Weizsäcker-ciklus), továbbá leírta a kvantumelmélet alapjait meghatározó kvantumlogikát.

Am Weizsäcker nemcsak elméleti fizikát művelt. Szellemtudományos tevékenysége ugyanolyan súllyal esik latba életművében. Gondolkodásmódját holisztikus, transzdiszciplináris alapállás jellemzi. 1957 és 1969 között a Hamburgi Egyetem rendes filozófiaprofesszora és számos, a filozófia, a fizika és a teológia határterületeire eső témát feldolgozó publikáció szerzője. Egyik ilyen munkája a *Die Tragweite der Wissenschaft*, amely a Glasgow-i Egyetemen 1959 és 1961 között tartott előadásainak nyomtatásra átdolgozott verzióját tartalmazza. A mű deklarált célja, hogy ne elsősorban az egyes tudományterületek szakértőit szólítsa meg, hanem mindazokat, akik érzékelik napjaink tudományközpontú civilizá-

[1] Ezúton fejezem ki köszönetemet a Carl Friedrich von Weizsäcker Gesellschaft e.V. igazgatójának, Dr. Bruno Redeker Úrnak az előadásszöveg nyilvánvaló és kevésbé nyilvánvaló intencióiról folytatott eszmecserénk során nyújtott értékes útmutatásaiért. (Az e rövid bevezető címében szereplő „lényeglátó” kifejezésnek a szerző intenciói szerint nincsenek a husserli fenomenológiára mutató konnotációi.)

[2] Carl Friedrich von Weizsäcker: *Válogatott tanulmányok* (szerk. Csermák Kálmán), Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

[3] Carl Friedrich von Weizsäcker: *A német tita-nizmus* (szerk. Bart István), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

ciójának ambivalenciáját.^[4] Meglátása szerint „a tudományba vetett hit korunk uralkodó vallásának szerepét tölti be”,^[5] ám ezt csak a szcientizmus megjelenési formájában látja aggályosnak. *Zeit und Wissen* című könyvében a tudományt és a hitet alapvetően szerves egészként írja le, amennyiben is a hitnek a megismeréshez viszonyított meghatározásában rámutat arra a kulcsmozzanatra, miszerint „nem lehet megismerni anélkül, hogy ne hinnénk”.^[6] Ezen integratív húzással spontán kapcsolódási pontot nyújt a teológiai kontextushoz, ugyanakkor kikapcsolja a feszültséget hit és tudás vitájából.

Ezzel elérkezünk Weizsäcker gondolkodásának „harmadik dimenziójához”, a szellem- és természettudományokat mintegy összekötő társadalomtudományos aspektusig. Az alább közölt előadásszöveg is e gondolkodás-aspektust és Weizsäcker ebben megnyilvánuló holisztikus-integratív szemléletét, valamint keresztény értékrendjét szólaltatja meg. Mind a Max Planck Intézet tudományos-technikai világ életkörülményeit vizsgáló részlegének igazgatójaként (e tisztséget 1970-től 1980-ig Jürgen Habermas-szal közösen töltötte be), mind a nemzetközi politikai életben afféle nemhivatalos közvetítőként és moderátorként betöltött szerepében kiemelten fontos volt számára az igazság eszméje, valamint az interdiszciplináris és kultúráközi párbeszéd melletti kiállás (családjából jelentős politikusok és tisztségviselők kerültek ki a XIX. század óta; fivére, Richard von Weizsäcker 1984-től 1994-ig volt az NSZK államfője). Rendszeresen hallatta hangját a nukleáris leszerelés érdekében. 1957-ben az ún. Göttingeni Tizennyolcak tagjaként tudóstársaival (köztük a Nobel-díjas Otto Hahnnal, Max Bornnal és Werner Heisenberggel) megfogalmazta a Göttingeni Manifesztumként ismert kiáltványt, amelyben Németország Konrad Adenauer által szorgalmazott nukleáris felfegyverzése ellen lépett fel. Négy évvel később a Tübingeni Memorandumban más evangélikus tudósokkal együtt újra a nukleáris fegyverkezés ellen és az Odera-Neisse demarkációs vonal (a mai német-lengyel határ) elismerése mellett foglalt állást (e memorandum indoklásában jelent meg egyébként először a később Willy Brandt által átvett „Merjünk több demokráciát” – „*Mehr Demokratie wagen*” – jelmondat is, amelyet később a német politikai élet további szereplői – pl. Angela Merkel és Olaf Scholz – is átfogalmaztak, illetve újrahazsnosítottak saját politikai krédójuknak megfelelően).

Carl Friedrich von Weizsäcker számára a dialógus rendkívüli fontossággal bírt. Azon kevés nagy gondolkodók egyike, akik a tudomány, a filozófia, a vallás és a politika nézőpontjait korunk kihívásaira való tekintettel egyesítették. Hangsúlyozta a tudomány eredményeinek következményeit – különösen a nem szándékolt következményeket – terhelő felelősség vállalásának fontosságát. Ezzel azonban túl is mutat a tudomány felelősségén egy olyan egyetemes lelkiismereti számadás irányába, amely minden társadalmi intézményre és végső soron

[4] Lásd Carl Friedrich von Weizsäcker: *Die Tragweite der Wissenschaft*, Hierzel Verlag, Stuttgart, 2006, XIV.

[5] Uo. 5. (Ha külön nem jelölöm, a szöveget saját fordításban közlöm.)

[6] Carl Friedrich von Weizsäcker: *Zeit und Wissen*, Carl Hanser Verlag, München-Wien, 1992, 50.

minden egyénre vonatkozik. Félte az emberi közösségeket, de bízott is az ember belátásra (*insight*)^[7] való képességében. Bizakodása és realista optimizmusa nem tétlen reménykedést, hanem aktív, cselekvő, felelősségteljes részvételt követelt meg mindenki számára, aki gondolatban és tettekben követni akarta – de legfőképp saját maga számára. Gyakorlati tudós volt, aki értékrendszerét és belátásait folyamatosan reflektálva nem csak elméleti síkon kereste, hanem „te-repkörülmények” közt koncipiálta és élte azt a világbéke-elvet, amelyik ma még messzebbre látszik illanni, mint az alábbi előadás elhangzásakor.

A szöveg tartalmaz néhány olyan fogalmat, amelyeket célszerűnek látszik e helyütt megvilágítani ahhoz, hogy a nyilvánvaló történeti-politikai helyzet értékelése mellett meghatározható legyen e helyzetértékelés filozófiai beágyazottsága is. Mivel e fogalmak mindegyike széles szellemi-történeti horizontokat nyit meg, e bevezető keretein belül mindössze rendkívül leegyszerűsített, vázlatos, rövid bemutatásukra szorítkozom. A fogalmak a következők: észszerű, világbéke-elv és világbékerendszer.

Észszerű alatt hagyományoson valaminek a következetes, logikus, racionális voltát értjük, valamit, ami értelemmel telített. A német gondolati hagyományban azonban – különös tekintettel a XIX. századi német idealizmusra és hatástörténetére – ész és értelem az emberi szellem (és történelem) két különböző aspektusát jelöli. Hegel számára az értelem a gondolkodás fontos formája, amely analitikus módon dolgozza fel a világot, de önmagában nem képes a világ fogalmi megragadására, mivel a „vagy-vagy” dichotómiája határozza meg. Az értelemre épülő, ám azt meghaladó gondolkodási forma az ész létmódja, amely oly módon képes a világ fogalmi megragadására, hogy felismeri és belátja: mindaz, ami a dinamikus valóságban a „vagy-vagy” megosztottságaként jelenik meg, az voltaképpen magának a dinamikus valóságnak az alaptermészete, tehát valójában „is-is”. Az ész ebben az olvasatban a valóság egy szerves, integratív működési módja; ami (aki) pedig észszerű, az ezt a működési módot hagyja érvényre jutni, illetve igyekszik tudatosan megfelelni neki. A weizsäckeri fogalomhasználat értelmezésekor érdemes ezt az aspektust szem előtt tartani.^[8]

Világbéke-elv (*Weltfriedensordnung*) és világbékerendszer (*Weltfriedenssystem*): előbbi szókapcsolat gondolati gyökerei Kant *Az örök béke* című esszéjéig nyúlnak vissza. Szó szerint „világbékerend” jelentéssel bír, ám a „világbékerendszer” fogalmától történő világosabb megkülönböztethetőség érdekében az *Ordnung* utótagot a vele szinonim „(alap-/vezér-)elv” (*Grundsatz, Prinzip, Maxime, Leitlinie*) jelentéstartalmú kifejezéssel fordítottam. Bár fent említett írásában

[7] A belátás (*insight*, megsejtés, „aha”-élmény) „olyan, keletkezése számos részletében még tisztázatlan lélektani strukturáló mozzanat, amely során az addig irrelevánsnak tűnő részletekből »összeáll a kép«, értelmezhetővé az addig értelmezhetetlen, »pofonegyszerűvé« az addig átláthatatlanul bonyolult. Az insight olyan tudást eredményez, amely tartós, érvényes, eredményes és produktív.” Bálint Ágnes: *A játéktól a struktúrákig – Dienes Zoltán sejtései nyomában*, in: *Autonómia és felelősség* 2015/3, Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs, 7–18., 13.

[8] Vö. Carl Friedrich von Weizsäcker: *Zu Hegels Dialektik*, in: *Der Garten des Menschlichen*. Beiträge zur geschichtlichen Anthropologie, Carl Hanser Verlag, München-Wien, 1977, 357-404.

Kant is az ész – valamint az erkölcs és a logika – jelentőségét hangsúlyozza, a kanti észfogalom tartalmát tekintve nem azonos a hegeli észfogalommal. A világbéke-elv vonatkozásában az észfogalomnak a fent felmutatott, dinamikus, integratív, rugalmas „is-is” jellegzetessége az irányadó. Egy efféle alapelv képes lenne a folyamatos megújulásra anélkül, hogy eközben roncsolná azokat a struktúrákat, amelyeknek zsinórmértékül szolgál. A játékelmélet nyelvére lefordítva ez nem-zéró összegű játékot tenne lehetővé, lévén maga is belátás. Weizsäcker e rendező-elv megtalálására-kidolgozására támaszt igényt. Egy ilyen elv szellemében ugyanis – véleménye szerint – natív módon reziliens társadalmi rendszereket lehetne megteremteni és fenntartani. Amíg azonban nincs konszenzus, belátás erről az elvről, addig „mindössze” olyan – leginkább statikus – (világ) békerendszerek konstruálására nyílik lehetőség, amelyek a rendszer alapját képező egyezségek elavulásával szükségképpen maguk is összeomlanak. A játékelmélet nyelvén ez zéró-összegű játékot jelent, s az eddig elmondottak fényében megkockáztatható, hogy a globális politikai játéktérben egy játszma most véget ér és a játékeszközöket újraosztják. Hogy ezzel a „redisztribúcióval” új játékszabályok és új belátások is együtt fognak-e járni, arra ma még valószínűleg kevesen fogadnának.

* * *